

5. DISCUSSIE.

Het ontbreken van forensisch bewijs

Vertegenwoordigers van de politie hebben in de besprekingen met de Werkgroep Ritueel Misbruik aangegeven dat, ondanks de grote aandacht die wordt gegeven aan meldingen van ritueel misbruik, steeds scepsis blijft bestaan over het voorkomen van dat verschijnsel. Uit de onderzoeken die door de politie zijn ingesteld naar aanleiding van meldingen van ritueel misbruik heeft men tot nu toe nog nooit kunnen vaststellen dat de beschuldigingen op waarheid berusten. Er zijn weliswaar gruwelijke gevallen van seksuele kindermishandeling bekend, maar het gaat steeds om op zichzelf staande gevallen waarin het rituele element ontbreekt en er geen aanwijzingen zijn gevonden voor het georganiseerde karakter van het misbruik.

Veel van de verhalen van ritueel misbruik bevatten elementen op basis waarvan tevens ander bewijs dan alleen getuigenbewijs gevonden zou moeten kunnen worden. Een vaak terugkerend element is bijvoorbeeld dat slachtoffers vertellen van film- of video-opnamen. Dergelijke opnames zijn tot nu toe nooit aangetroffen.

Waar er sprake is van het om het leven brengen van baby's, zou verwacht kunnen worden dat baby-lijkjes gevonden zouden kunnen worden. Soms wordt beweerd dat baby-lijkjes nog dermate fragiel zijn en daardoor dermate snel ontbinden, dat reeds na korte tijd geen resten terug kunnen worden gevonden, met name in een vochtige omgeving. Anderzijds zijn baby-lijkjes van meer dan 2000 jaar oud gevonden die even goed geïdentificeerd konden worden als even oude volwassen lijken.

De beweerde omvang van de ritueel misbruik-activiteiten zou ook aanwezigheid van bewijs waarschijnlijk maken. Men zou bijvoorbeeld verwachten dat niet betrokken getuigen wel eens bij toeval op een bijeenkomst zouden zijn gestuit. Ook dat is nog nooit gebeurd. Dat zulks nooit gebeurd is, wordt wel

verklaard door het de perfecte organisatie van de groepen die zich met ritueel misbruik bezig houden.

Een essentieel onderdeel van de verhalen van slachtoffers zijn activiteiten die bedoeld zijn om de slachtoffers te hersenspoelen. Dat element van ritueel misbruik-zaken geeft eveneens een probleem. Het hersenspoelen zou tot gevolg hebben dat slachtoffers soms jarenlang geen melding van het ritueel misbruik maken. Dat duidt erop dat de daders over technieken beschikken die veel verder gaan en veel perfecter zijn dan ooit gerapporteerd is. Aan de andere kant zijn die technieken kennelijk niet zo perfect dat slachtoffers niet op een bepaald moment over het misbruik gaan rapporteren (zie Loftus, 1993).

Het bovenstaande doet de conclusie rijzen dat de kans zeer gering is dat de verhalen die slachtoffers vertellen over ritueel misbruik in 'volle omvang' waar zijn. Die conclusie wordt ondersteund door de CRI. Dat betekent nog niet dat de vertelde verhalen geheel onjuist zijn. Een element dat wel steeds terugkomt in de verslagen die de politie aan de Werkgroep gaf, was dat vermeende slachtoffers van ritueel misbruik vaak aantoonbaar slachtoffer zijn van 'gewoon' seksueel misbruik.

Het slachtoffer als getuige

Veel verhalen van ritueel misbruik zijn afkomstig van volwassen vrouwen die de herinneringen gaan vertellen gedurende therapie. Het gaat, zoals gezegd, in de regel om vrouwen die lijden aan een ernstige dissociatieve stoornis – vaak aangeduid als Multipele Persoonlijkheid Stoornis (zie Ganaway, 1991). Een geringer aantal verhalen is afkomstig van minderjarige slachtoffers.

In geen van de aan de Werkgroep gemelde gevallen is een slachtoffer direct bij het begin van de therapie of in de beginperiode daarvan spontaan met het verhaal over ritueel misbruik gekomen. Dat doet vermoeden dat de therapie van invloed is op het tot stand komen van het verhaal. Die indruk wordt versterkt door de verkregen antwoorden op de vraag aan therapeuten hoe hun cliënt het verhaal vertelde. Er werd verteld dat de slachtoffers nooit spontaan

met het verhaal komen, maar dat het in eerste instantie uit hun gedrag wordt afgeleid dat zij slachtoffer zijn van ritueel misbruik.

Er zijn drie verklaringen mogelijk voor de hypothese dat de slachtoffers verhalen vertellen over ritueel misbruik dat niet, of niet op de vertelde wijze, heeft plaatsgevonden.

In een eerste, mogelijke verklaring zijn de verhalen over ritueel misbruik een vervanger voor andere traumata. In die verklaring gebruikt het slachtoffer het verhaal van ritueel misbruik als defensie-mechanisme waarmee andere, maar minder extreme, traumata worden verwerkt. Dat zou bijvoorbeeld kunnen gebeuren als het slachtoffer langdurig door familieleden seksueel is misbruikt. Het is voor veel slachtoffers onverdraaglijk dat het seksueel misbruik gepleegd wordt door hun vader die daarmee in één persoon het goede van de ouder en het slechte van de misbruiker verenigt. De fantasie van ritueel misbruik zou dat probleem oplossen: de ouders blijven goed en het slechte wordt toegeschreven aan Satan. Ganaway (1991, p. 8) schrijft daarover:

"Structuralization of the fantasy into a satanic ritual abuse scenario with a relatively clear-cut distinction between good and evil aspects of the caretaker might provide the needed logical explanation for confusing experiences, as well as serving a restorative function by allowing the child grandiosely to believe that she is, in fact, suffering the ritual abuse not because she simply is bad or defective, but because she is indeed special."

Deze hypothese wordt ondersteund doordat in veel ritueel misbruik-zaken de aangeefsters melden dat zij opgeleid werden tot hogepriesteres en dat hun eigen vader de hogepriester was. Bovendien lijken veel zaken zich af te spelen in een streng religieus milieu waarin Satan de meest voor de hand liggende representant van het kwade is.

In een tweede verklaring vormt de therapie de verschafter van de verhalen over ritueel misbruik. Onderzoek naar de invloed van post-hoc informatie op

getuigen heeft in het algemeen laten zien dat getuigen gevoelig zijn voor suggestie door de hulpverlener. Sommige mensen zijn daarvoor meer gevoelig dan anderen (zie bijvoorbeeld Gudjonsson & Clark, 1986). Een bijzondere categorie vormen daarbij patiënten die gediagnostiseerd zijn als lijdende aan een multiple persoonlijkheidsstoornis. Een van de factoren die een rol zou spelen bij het ontstaan van die stoornis is de grote gevoeligheid van deze patiënten voor suggestie en auto-suggestie. Als bij zo'n patiënt de therapeut, zoals gezegd, op basis van het gedrag besluit dat de patiënt vermoedelijk ritueel is misbruikt, is de kans niet denkbeeldig dat gedurende de daarop volgende therapie in beginsel het verhaal over ritueel misbruik in de patiënt wordt geïnduceerd. Ook kan het gebeuren dat de therapeut brokstukken van een verhaal in combinatie met gedragingen van zijn cliënt ordent tot een verhaal over ritueel misbruik.

Deze hypothese wordt ondersteund doordat de verhalen van slachtoffers van ritueel misbruik wereldwijd een grote eenvormigheid vertonen (zie Van der Hart, Boon & Heijtmajer Jansen, 1994). Er zijn twee manieren waarop die eenvormigheid verklaard zou kunnen worden. Voor één verklaring moet men geloven dat ritueel misbruik inderdaad gepleegd wordt door leden van internationale organisatie en dat die organisatie dermate strak georganiseerd is dat het ritueel misbruik overal op vrijwel identieke wijze wordt uitgevoerd. Een tweede verklaring is dat de therapeut een hypothese kiest en op basis daarvan het verhaal samen met het slachtoffer construeert.

De problemen die ontstaan door de therapie worden versterkt als daarin hypnose wordt gebruikt. Hypnose is niet zonder risico, omdat in onderzoek (Putnam, 1979; Zelig & Beidleman, 1981) is gebleken dat getuigen onder hypnose in verhoogde mate gevoelig zijn voor suggestie. Dat ligt voor de hand: hypnose is een door suggestie opgeroepen verhoogde gevoeligheid voor suggestie. Daar komt bij dat niet iedereen even gemakkelijk en even diep in hypnotisch trance gebracht kan worden. Juist degenen die toch al gevoelig zijn voor suggestie, zijn gemakkelijker en dieper onder hypnose te brengen. Dat maakt dat onder hypnose afgelegde verklaringen riskant zijn als bewijsmiddel. Er is natuurlijk nog wel een verschil tussen bijvoorbeeld de verklaring van een

toevallige getuige van een bankoverval (bijvoorbeeld over een nummerplaat van een auto) onder hypnose en de verklaring van een slachtoffer van ritueel misbruik die onder hypnose tot stand is gekomen. In dat laatste geval gaat het niet om 'toevallige' details die door hypnotisch suggestie verkeerd worden herinnerd, maar zou een gehele episode in het autobiografische geheugen van het slachtoffer moeten worden geïmplant. Dat lijkt alleen mogelijk bij personen die in extreme mate gevoelig zijn voor hypnotische suggestie (zie Kanovitz, 1992). Slachtoffers van ritueel misbruik, zeker onder de diagnose van multiple persoonlijkheidsstoornis, behoren echter waarschijnlijk juist tot die groep.

Een derde mogelijke verklaring voor het ontstaan van de verhalen over ritueel misbruik zouden de bekende urban legends kunnen zijn. Al eerder is door Mulhern (1991) erop gewezen dat de verhalen over ritueel misbruik kenmerken vertonen van deze zogenaamde urban legends (broodje aap; zie voor een beschrijving van urban legends Brunvand, 1983, 1984, 1986; Burger, 1992). In die verklaring vormen de verhalen over ritueel misbruik een epidemische vorm van verhalen vertellen die zich verspreidt door een netwerk van therapeuten en slachtoffers (Burger, 1994; Frenken, 1994). Een ondersteuning voor deze verklaring zou kunnen zijn dat de verhalen over ritueel misbruik zich als een olievlek lijken uit te spreiden: ontstaan in het begin van de tachtiger jaren in de Verenigde Staten; daarna tegen het eind van de tachtiger jaren overgewaaid naar Engeland; in het begin van de negentiger jaren in Nederland aangekomen. Niet uitgesloten kan worden dat de drie hierboven besproken mogelijke oorzaken van verhalen over ritueel misbruik tegelijkertijd en eventueel samen met andere factoren van invloed zijn. Het is van belang erop te wijzen dat geen van de geopperde verklaringen impliceert dat er bij slachtoffers of therapeuten sprake is van kwade trouw.

De kern van de wetenschappelijke discussie over ritueel misbruik lijkt zich te concentreren op de vraag of het mogelijk is dat slachtoffers de herinnering aan ritueel misbruik in hun jeugd geheel kunnen onderdrukken en pas na vele jaren en na intensieve therapie in staat zijn verslag van hun herinneringen te

doen (Loftus, 1993). De discussie is vooralsnog onbeslist, mede omdat wetenschappelijk onderzoek vanwege praktische en ethische problemen niet goed mogelijk lijkt.

Hiervoor werd een aantal feiten genoemd op grond waarvan het niet waarschijnlijk is te noemen dat de verhalen over ritueel misbruik waar zijn in volle omvang. Vervolgens werden enige hypothesen geopperd ter beantwoording van de vraag hoe niettemin deze verhalen kunnen ontstaan. Therapeuten worden immers geconfronteerd met verhalen over ritueel misbruik. Daarbij gaat het telkens om cliënten die in zeer ernstige mate getraumatiseerd zijn - waardoor dan ook - en die hulp behoeven. Bij de overweging welke hulp in deze gevallen geboden moet worden, is het geenszins uit te sluiten dat - zelfs als de herinneringen aan ritueel misbruik geheel of gedeeltelijk onjuist zijn - sommige, veel of alle cliënten die melding maken van ritueel misbruik het slachtoffer zijn of zijn geweest van seksueel misbruik, eventueel van een perverse en sadistische aard. Mogen er enerzijds redenen zijn om in zijn algemeenheid aan de betrouwbaarheid van de verhalen over ritueel misbruik in hun volle omvang te twifelen, anderzijds zou het in een individueel geval onjuist zijn om de betrouwbaarheid van een dergelijk verhaal op voorhand volledig uit te sluiten. De ernst van zo'n verhaal is, zij het met inachtneming van bovenstaande overwegingen, telkens voldoende reden om de bron ervan serieus te onderzoeken.

De functie van ritueel misbruik voor slachtoffers.

Hoewel er redenen zijn om te twifelen aan het waarheidsgehalte van verhalen over ritueel misbruik, geloven de slachtoffers in alle oprechtheid in hun verhaal, zij het dat twijfel hen evenmin vreemd is. Datzelfde geldt voor de betrokken therapeuten. De vraag blijft dan bestaan hoe het mogelijk is dat zoveel mensen overtuigd zijn van de waarheid van ritueel misbruik, terwijl de kans dat die verhalen op waarheid berusten gering geacht moet worden. De Werkgroep is in de beperkte tijd die haar ter beschikking stond niet in staat geweest op deze vraag een eensluidend antwoord te geven. Niettemin is er wel een

veronderstelling gegroeid die mogelijk enig licht kan werpen op deze kwestie. Deze veronderstelling wordt in het onderstaande uiteen gezet.

Het is de werkgroep opgevallen dat in veel van de gevallen waarin verhalen van ritueel misbruik worden verteld, er wel een hoge mate van zekerheid bestaat dat sprake is geweest van seksueel misbruik door ouders of verzorgers. Voorts is opgevallen hoezeer een van de meest centrale problemen van slachtoffers van seksueel misbruik pregnant aanwezig is in de verhalen over ritueel misbruik. Dit centrale probleem is de vraag naar schuld en onschuld, naar Goed en Kwaad. Ook Ganaway (1991) spreekt, zoals hierboven bleek, over het 'ritual abuse scenario with a relatively clear-cut distinction between good and evil aspects of the caretaker'.

Het is algemeen bekend dat kinderen die seksueel misbruikt zijn vaak levenslang gebukt gaan onder vragen als: Was het mijn schuld dat het gebeurde of die van de ander? Was ik goed of slecht, was mijn vader goed of slecht? Is het mij aan te rekenen wat er gebeurde of hem? (zie voor een attributionele verklaring van het fenomeen Lerner, 1980).

Goed en slecht, schuld en onschuld zijn themata die tot in het extreme aanwezig zijn in de verhalen over ritueel misbruik. De vertelster is in haar verhalen zowel schuldig als onschuldig; schuldig omdat zij participant was in het ritueel, onschuldig omdat zij, bijvoorbeeld door injecties weerloos was; zij was onschuldig als slachtoffer op jonge leeftijd, zij was onschuldig als mededader toen zij ouder werd. In de verhalen is het kwaad vooral bij de ouders pregnant aanwezig, in de gruwelijke wandaden die aan hen worden toegeschreven. Tegelijkertijd lijken in de verhalen de morele normen niet van toepassing op de ouders, omdat enerzijds hun gedrag wordt geleid door Satan en anderzijds zij zich buiten en boven de morele orde hebben geplaatst. Tot slot: bij slachtoffers die gediagnostiseerd zijn als lijdende aan multiple persoonlijkheidsstoornis is het conflict tussen Goed en Kwaad zichtbaar in de verdeling van goed en kwaad over de verschillende persoonlijkheden (alters).

In een gesprek dat enkele leden van de werkgroep voerden met een vermeend slachtoffer van ritueel misbruik viel op hoe gedetailleerd zij vertelde over het ritueel misbruik dat zich buiten gezinsverband had afgespeeld. Tegelijkertijd

kon zij weinig vertellen over het incestueuze contact dat zij naar haar zeggen met haar vader had. Het misbruik binnen het gezin leek in het niet te vallen bij het veel ernstiger misbruik buiten het gezin. Een soortgelijk fenomeen - hierboven reeds besproken - treft men aan bij slachtoffers waarbij de ouders als daders van het rituele misbruik worden genoemd; in het verhaal over ritueel misbruik kunnen de ouders goed blijven omdat het kwaad dat zij deden wordt toegeschreven aan Satan.

Als regel ontstaat een verhaal over ritueel misbruik gedurende therapie. Op welke manier dit verhaal ook tot stand komt, altijd lijkt het in de voortgaande therapie een belangrijke functie te vervullen. Het verhaal van ritueel misbruik biedt een verklaring voor de angsten, depressies en andere niet-begrepen gedragingen van het slachtoffer. Het verhaal heeft dan de functie: "Ik ben niet gek, ik ben gek gemaakt!". Dat biedt het slachtoffer op een bijzondere manier zekerheid. Die zekerheid wordt nog versterkt als na seksueel-misbruik ervaringen niet de ouders maar anderen of Satan als dader kunnen worden aangemerkt. De functie van het verhaal van ritueel misbruik voor het slachtoffer is dan primair om de bron van de angstaanjagende interne verwarring te externaliseren. Dit heeft dan wel een prijs: de angst dat in de buitenwereld een rituele organisatie bestaat die een permanente dreiging vormt.

De Werkgroep acht de hierboven geopperde veronderstelling plausibel, zij het in het ene geval meer dan in het andere. Met het bovenstaande is immers nog geen antwoord gegeven op de vraag waarom sommige slachtoffers van seksueel misbruik zeggen ritueel misbruikt te zijn en nadere slachtoffers niet. Evenmin is duidelijk welk deel van de vermeende slachtoffers van ritueel misbruik als kind seksueel misbruikt is.

Indien de geopperde veronderstelling juist is, vormen verhalen over ritueel misbruik een extravagante, maar oprechte poging om een antwoord te vinden op fundamentele vragen waarmee kinderen worstelen die het slachtoffer zijn van geweld van degenen van wie zij afhankelijk zijn. Als dat zo is, is er des te meer reden voor de hulpverleners om uiterste zorgvuldigheid te betrachten. Enerzijds is het niet verstandig als hulpverleners met extreme scepsis de verhalen over ritueel misbruik aanhoren, omdat die verhalen een belangrijke

functie voor de cliënt kunnen hebben. Anderzijds draagt een onvoorwaardelijk geloof in het ritueel misbruik een risico in zich. De cliënt betaalt immers als grote prijs voor haar geloof in het ritueel misbruik, de angst dat mensen die het ritueel misbruik begingen steeds weer kunnen toeslaan, zodat zij nog steeds niet veilig is.

Zowel cliënten als hulpverleners hebben dus hun eigen redenen om het verhaal over ritueel misbruik serieus te nemen, hoewel zij ook aan de Werkgroep vertelden over botsingen van geloof en twijfel. Dit laatste wordt weerspiegeld op een algemener niveau in het debat dat in de media over ritueel misbruik wordt gevoerd. Daar botsen believers en non-believers. Het is belangrijk om, gezien de ernst van de zaak, vast te stellen wat in het algemeen en in elk concreet geval waarheid en fictie is. Maar het debat tussen believers en non-believers zal onvruchtbaar blijven zolang men zich blind blijft staren op het spectaculaire van het verhaal over ritueel misbruik en geen oog heeft voor de persoonlijke levensgeschiedenis van degene die het verhaal doet. Er mogen dan redenen zijn om te twijfelen aan het bestaan van ritueel misbruik, maar dat betekent nog niet dat er geen redenen voor verontrusting zijn. Kinderen kunnen kennelijk zodanig getraumatiseerd worden dat zij later op een paradoxale manier houvast zoeken bij een verhaal over ritueel misbruik.

Conclusies

Recent hebben zowel kinderen als volwassenen verteld over ritueel misbruik waarvan zij het slachtoffer zouden zijn geworden. Zij verhalen over gruwelijke rituelen die, als de verhalen op waarheid berusten, een bijzonder extreme vorm van seksueel geweld tegen kinderen zijn. De slachtoffers getuigen van gedrag dat alleen als puur sadisme in de meest extreme vorm kan worden omschreven.

Tegelijkertijd ontbreekt zowel in Nederland als in het buitenland ander bewijs voor het bestaan van ritueel misbruik dan de verklaringen van de vermeende slachtoffers. Dit neemt overigens niet weg dat het bestaan van alle losse elementen van de verhalen over ritueel misbruik vanuit politie-onderzoek

bekend is. De combinatie ervan in de vorm van ritueel misbruik, zoals meegedeeld in de verhalen hierover, is echter nergens afdoende geverifieerd. Als men echter moet uitgaan van de omvang en het karakter van ritueel misbruik zoals dat aan de hand van de hiervoor gegeven en door de werkgroep overigens opgevangen verhalen zou moeten worden vastgesteld, dan is het vrijwel onmogelijk dat geen forensisch bewijs is of wordt gevonden. Naar alle redelijkheid en waarschijnlijkheid zouden er tenminste enkele (technische) sporen aan het licht gekomen moeten zijn. Nu dat niet het geval is, acht de werkgroep de kans gering dat de verhalen over ritueel misbruik 'in volle omvang' op waarheid berusten. Bij die conclusie passen drie aantekeningen. Ten eerste zijn er geen aanwijzingen dat de verhalen van slachtoffers en therapeuten te kwader trouw tot stand zijn gekomen. Ten tweede houdt deze conclusie geenszins in dat niet allerlei ernstige en kwaadaardige vormen van seksuele kindermishandeling zouden voorkomen. Ten derde acht de werkgroep het zeer wel mogelijk, dat ook als het verhaal over ritueel misbruik van een slachtoffer niet op waarheid berust, hij of zij wel het slachtoffer is van ernstig seksueel misbruik of andere ernstige traumatiserende gebeurtenissen. In bovenstaande zijn enige hypothesen geopperd waarom de verhalen over ritueel misbruik verteld worden, terwijl zij vermoedelijk niet geheel of geheel niet op waarheid berusten. Of die hypothesen enig hout snijden, is op grond van het onderzoek van de werkgroep niet vast te stellen.